

Вундеркінд

Томас Манн

Новела

Переклад: Євген Попович

Вундеркінд заходить — і в залі западає тиша.

Западав тиша, а потім люди починають плескати, бо десь збоку якийсь природжений володар, ватажок людської отари, перший плеснув у долоні. Вони ще нічого не чули, але вже плещуть, бо могутня реклама випередила вундеркінда і люди вже засліплені, знають вони про те чи ні.

Вундеркінд з'являється з-за пишної ширми, густо затканої вінками в стилі ампір і великими фантастичними квітками, прудко вибирається східцями на естраду і поринає в оплески, наче в купіль, — він трохи щулиться, його проймає морозом, проте це його рідна стихія. Він підходить до краю естради, усміхається, наче перед фотоапаратом, і дякує легким, несміливим, милим, жіночим поклоном, хоч він хлопчик.

Він весь у білому шовку, і це якось зворушує залу. На ньому біла шовкова курточка химерного крою, під нею білий шовковий шарф, навіть черевики в нього з білого шовку. Але під білими шовковими штанцями різко вирізняються голі коліна, дуже смагляві, бо вундеркінд — грек.

Звати його Бібі Сакслафілакас. Так його величають. Бід якого імені утворено скорочене чи пестливе "Бібі" — не знає ніхто, крім імпресарію, а він вважає, що це професійна таємниця. У Бібі рівне чорне волосся, що сягає йому до плечей; і все ж таки воно зачесане на скісний проділ і забране вузенькою стрічкою з опуклого смаглявого чола. У нього найпростодушніше в світі дитяче личко, ще без певної форми носик і невинний рот; тільки щоки під чорними, як смола, мишачими очима вже трохи поблякли й відмежувались від носа двома характерними рисками. На вигляд йому дев'ять років, насправді вісім, а видають його за семирічного. Власне, люди й самі не знають, чи вони вірять, що йому сім років. Можливо, вони знають правду, а все ж таки вірять, як звикли вірити в багатьох інших випадках. Краси, думають вони, не буває без крихти брехні. Що лишилося б, думають вони, від високого лету над буднями, якби не було доброї волі вважати його навіть за п'ятирічного? І вони мають слушність, ці люди!

Вундеркінд дякує, аж поки не вщухає злива оплесків, тоді підходить до рояля, і слухачі востаннє кидають погляд на програму. Спершу йде "Marche solennelle"[1], потім "Rêverie"[2], а тоді "Le hibou et les moineaux"[3] — все твори Бібі Сакслафілакаса. Ціла програма складається з його власних композицій. Щоправда, він їх не вміє ще записати, але всі тримає в своїй незвичайній голівці. І треба визнати, що кожна з них має художню вартість, як поважно й об'єктивно відзначають афіші, що їх склав імпресарію. Створюється таке враження, що імпресарію довго боровся з своєю критичною натурою, поки зважився на це визнання.

Вундеркінд сідає на стільчик і ловить ногами педалі, розташовані, завдяки

хитромудрому механізмові, багато вище, ніж звичайно, щоб Бібі міг їх досягти. Це його власний рояль, який він завжди возить із собою. Рояль стоїть на дерев'яних підставках, його полірована поверхня досить подряпана внаслідок багатьох переїздів, але від цього все тільки набуває ще більшої привабливості.

Бібі ставить на педалі шовкові білі ноги, робить лукаву міну, втуплюється поглядом просто перед собою і підіймає праву руку. Це смаглява, зворушлива дитяча ручка, але кисть у ній не по-дитячому сильна, а суглоби гнучкі й натреновані.

Лукаву міну Бібі робить для слухачів, бо знав, що мусить їх трохи розважати. Але сам він також відчуває втіху, яку не зміг би нікому описати. Тремке щастя, таємниче блаженство, від якого аж мурашки пробігають по спині, поймає його щоразу, коли він знов сідає до рояля, — це щастя буде з ним довіку. Знов перед ним відкривається клавіатура, сім чорно-білих октав, зачарований світ, де він так часто блукав, де йому траплялися дивовижні пригоди і тривожні долі. І ось ті октави знов здаються такими чистими й неторканими, як вимита грифельна дошка. Перед ним лежить музика, вся музика! Лежить неозора і внадлива, як море, і він може кинутись у неї і блаженно поплисти, здатися на волю її хвиль, навіть цілком поринути в її вир і все ж таки утримувати в руках владу над нею, керувати й порядкувати нею... Його рука повисає в повітрі.

Зал затамовує подих. Усі напружено чекають першого звуку. Як почнеться концерт? І ось він починається. Бібі вказівним пальцем добував з середнього регістру перший звук. Несподівано сильний звук, що нагадує голос сурми. За ним ідуть нові звуки, виникає інтродукція — зала переводить дух.

Це розкішна зала в модному першокласному готелі, із стінами, геть розмальованими рожевими тілами, з пишними колонами, з люстрами в химерних закрутках, із безліччю, справжньою зоряною системою електричних лампочок, що парасолями, цілими в'язками витикаються всюди і пронизують приміщення тонким, золотавим, небесним світлом, багато яскравішим за денне... Немає жодного вільного місця, навіть у бічних проходах і попід задньою стіною стоять люди. Спереду, де місце коштує дванадцять марок (імпресаріо дотримується принципу солідних цін), розташувалося благородне товариство, — вищі кола виявляють велику цікавість до вундеркінда. Тут видно військові мундири, вишукані дамські туалети... Є тут навіть діти: чорно звисивши ноги із стільців, вони блискучими очима стежать за своїм обдарованим ровесником у білому шовку...

Ліворуч у першому ряду сидить мати вундеркінда, дуже огрядна дама з напудреним подвійним підборіддям і пером на капелюшку, а поряд з нею імпресаріо, чоловік східного типу, з великими золотими запонками на манжетах, що далеко вистають із рукавів. А посередині в тому ж ряду сидить принцеса. Це маленька, зморщена, висхла стара принцеса, але вона сприяє мистецтвам, якщо ті ніжно-витончені. Вона сидить у глибокому оксамитовому кріслі, а під ноги їй постелено перський килим. Склавши руки під самими грудьми, на шовковій сукні в сіру смужку, схиливши набік голову, — живе втілення благородного спокою, — вона дивиться, як орудує пальцями вундеркінд. Біля

неї сидить її придворна дама. На ній сукня в зелену смужку, а проте вона тільки придворна дама і навіть не має права відкинутись на спинку крісла.

Фінал у Бібі виходить розкішно. Як це хлоп'я володіє роялем! Скільки в нього сили! Аж не віриш власним вухам. Тема маршу, бадьора, палка мелодія, виникає ще раз у своєму повному гармонійному оформленні, широка й зухвала, і Бібі з кожним тактом відкидається назад усім тілом, наче крокує у святковій процесії. Нарешті він кінчає марш могутнім акордом, боком, згорбившись, сповзає зі стільчика і усміхаючись чекає на оплески.

І оплески вибухають, одностайні, зворушені, захоплені. Гляньте, якою вишуканою лінією вимальовуються його стегна, коли він схиляється в своєму жіночому поклоні! Плескайте, плескайте! Стривайте, я скину рукавички. Браво, малий Сакофілаксе, чи як там тебе! Ну й шибеник!

Бібі доводиться тричі виходити з-за ширми, перше ніж публіка заспокоїться. Кілька слухачів, що спізнилися, тиснуться ззаду, проштовхуються до зали. Концерт тривав далі.

Бібі тихо програв свої "Reverie", що складаються з самих арпеджіо, над якими тільки зрідка здійсмається на кволих крильцях мелодія, а потім починав "Le hibou et les moineaux". Ця річ має величезний успіх, вона запалює всю залу. Це справді дитяча музика, надзвичайно прозора. В басах так і бачиш сову — ось вона сидить і понуро блимає круглими очима, а тим часом у дискантах зухвало й zarazом боязко озиваються горобці, що хочуть її подразнити. Чотири рази викликають Бібі після цієї п'єски. Готельний служник з блискучими гудзиками приносить на естраду три великі лаврові вінки і стоїть поряд з Бібі, поки той дякує. Навіть принцеса приєднується до оплесків: делікатно, без жодного звуку стуляє і розтуляє пласкі долоньки.

Як цей досвідчений хлопчик уміє викликати оплески публіки! Він не зразу виступає з-за ширми, хоче, щоб його трохи почекали, ледь затримується на східцях, по-дитячому тішитися барвистими атласними стрічками на вінках, хоч вони давно вже йому набридли, вклоняється мило й нерішуче, дає публіці змогу нашалітися, щоб не пропав жоден коштовний оплеск. "Le hibou" — окраса моєї програми, — думає він; цього вислову навчив його імпресаріо. — Потім я зіграю вам "Фантазію", вона куди краща за "Le hibou", особливо те місце, де мелодія переходить у до-дієз. Але ви схибулася на цій сові, хоч вона моя найперша і найбезглуздіша річ". І він граціозно дякує публіці.

Потім він грає "Meditation"[4], а тоді етюд, — програма Бібі досить велика. "Meditation" дуже нагадують "Reverie", що зовсім не зменшує їхньої вартості для публіки, а в етюді Бібі показує всю свою блискучу техніку, яка, щоправда, дещо поступається його композиторському хистові. Та ось настає черга "Фантавії". Це його улюблена річ, він щоразу грає її трохи інакше, трактує досить вільно і котрогось щасливого вечора сам буває вражений новою ідеєю, несподіваним ходом мелодії.

Він сидить на сцені й грає, маленький, білий, блискучий перед великим чорним роялем, самітний вибранець, піднесений над сірою юрбою, що вся разом має тільки одну сонну, неповоротку душу, на яку він повинен впливати своєю окремою, особливою

душею... Його м'яке, чорне волосся разом з білою шовковою стрічкою впало на чоло, гнучкі треновані пальці бігають по клавішах, і видно, як напружуються м'язи на смаглявих дитячих щоках.

Трапляються секунди, коли він забуває про все на світі й залишається сам у залі, — тоді його дивні, підведені тінями мишачі очі тікають убік, геть від публіки, на розмальовану стіну за роялем, дивляться крізь неї, потонувши в цікавій, сповненій таємничого життя далині. Та потім погляд враз вертається назад, і ось він уже знов тут, перед натовпом.

"Плач і радість, злет і глибоке падіння... Моя "Фантазія"! — ніжно думає Бібі. — Слухайте ж, зараз буде те місце, де мелодія переходить у до-дієз!" І він змінює ключ, переходить у до-дієз. Чи вони помітили? Та ні, де там! Нічого вони не помітили. І щоб хоч чимось розважити їх, він мальовниче зводить очі на плафон.

Люди сидять довгими рядами, дивляться на вундеркінда і думають різне, кожен своє. Один старий добродій з білою бородою, з перснем-печаткою на вказівному пальці і гулею на лисині, чи, якщо хочете, наростом, думає: "Це таки ганьба, їй-богу. За цілий вік насилу здолати "Три мисливці з Курпфальця", щоб тепер, на старість, цей вундеркінд, цей курдупель, показував тобі, як треба грати. Але не забуваймо, що це йому з неба послано. Господь розподіляє свої дарунки, тут уже нічого не вдієш, і не соромно бути звичайною людиною. Це як з немовлям Ісусом. Не ганьба поклонятися дитині. Але як гарно стає на серці від усього цього!" Він не зважується подумати: "Як солодко стає на серці від усього цього!" Слово "солодко" не личить огрядному старому чоловікові. Але почуття в нього таке! Саме таке!

"Мистецтво... — думає ділок з носом, як у папуги. — Ну так, це бренькання і білий шовк додають життю трохи блиску. А втім, він має з цього добрий зиск. Продано не менше п'ятдесяти місць по дванадцять марок — це вже шістсот марок. А ще скільки дешевших квитків! Якщо вирахувати плату за приміщення, освітлення і програми, лишиться добрих тисяча марок готівкою. А це вже гроші".

"Ну, те, чим він нас щойно пригощав, безперечно, вкрадене в Шопена! — думає вчителька музики, гостроноса дама в тому віці, коли надії гаснуть, а розум стає колючіший. — Видно, що йому бракує безпосередності. Це звучить непогано. До того ж він зовсім не вміє тримати рук. Їх треба так тримати, щоб зверху вдержалась монета... В мене він скуштував би лінійки".

Молода дівчина, бліда, наче з воску вилита, в тому делікатному віці, коли в голову все лізуть дражливі думки, міркує: "Та що ж це таке? Що він грав? В його музиці звучить пристрасть! А він же зовсім дитина! Якби він мене поцілував, це було б те саме, що поцілунок мого маленького брата, — тобто взагалі не поцілунок. Отже, існує пристрасть ні з чим не пов'язана, пристрасть у собі, ні на що не спрямована, просто палка дитяча гра?.. А якби я сказала це вголос, мене засміяли б. Отакий світ!"

Біля колони стоїть офіцер. Він дивиться на Бібі, на його успіх, і думає: "Ти чогось вартий, і я чогось вартий, кожен на свій лад!" А проте він клацає підборами, віддаючи честь вундеркіндові, бо віддає її всім, хто має владу.

А критик, підстаркуватий чоловік у лискучому чорному сюртуці й закочених, забризканих грязюкою штанях, сидить на дармовому місці й думає: "Ви гляньте на цього Бібі, на цього хитруна! Йому ще треба довго рости, щоб стати творчою особистістю, але як тип, тип митця, він уже цілком визначений. У ньому є велич митця і його ницість, шарлатанство і священна іскра, пиха й потаємний захват. Та я цього не можу написати: надто це розумно. Ох, повірте мені, я сам став би митцем, якби не мав хисту бачити все наскрізь..."

Тим часом вундеркінд кінчає грати, і в залі здійснюється буря. Йому раз по раз доводиться виступати з-за ширми. Служник з блискучими гудзиками знов несе чотири лаврові вінки, ліру з фіалок, букет троянд. Йому не вистачає рук, щоб усі ті дарунки вручити вундеркіндові, сам імпресаріо підіймається на естраду допомогти служникові. Він вішає один лавровим вінок на шию Бібі, ніжно гладить його по чорному волоссю. І раптом, ніби з надміру почуттів, нахилиється і цілує вундеркінда, лупко цілує в уста. Тепер уже буря переростає в ураган. Поцілунок діє на залу, як електричний удар, по юрбі прокочується хвиля нервового тремтіння. Людям нестямно хочеться кричати. Вигуки "браво" йдуть упереміш з шаленими оплесками. Кілька ровесників Бібі, звичайних дітей, махають йому знизу хусточками... А підстаркуватий критик думає: "Звичайно, цей поцілунок імпресаріо також був передбачений програмою. Давній, випробуваний трюк. О господи, якби можна було не бачити всього цього наскрізь!"

І ось концерт вундеркінда наближається до кінця. Він почався о пів на восьму, а о пів на дев'яту кінчається. Естрада повна вінків, навіть на роялі, на підставках для ламп стоять два горщики з квітками. Останнім номером Бібі грає свою "Rhapsodie gresque"[5], яка, врешті, переходить у грецький гімн, і присутні тут земляки вундеркінда не від того, щоб ще й проспівати його під цю музику. Коли ж це надто благородний концерт. Зате наприкінці вони винагороджують себе — дають волю своїй радості і своїм горлянкам, влаштовують справжню національну демонстрацію. А підстаркуватий критик думає: "Звичайно, гімн також був передбачений програмою. Той самий трюк. Тільки переведений в інший план. Не пропущено жодного способу подіяти на публіку. Напишу, що це вже не мистецтво. А може, це й є мистецтво? Що таке митець? Блазень. Вершина всього — критика. Але цього не напишеш". І він покидає залу у своїх задріпаних штанях.

Після дев'ятох чи десятих викликів розпашілий вундеркінд більше не повертається за ширму, а спускається в залу, до своєї мами й до імпресаріо. Люди стоять серед безладно зсунутих стільців, плещуть у долоні й проштовхуються наперед, щоб поглянути на Бібі зблизька. Дехто хоче подивитися й на принцесу. Перед естрадою утворюються дві тісні групи, одна навколо вундеркінда, а друга навколо принцеси, і важко сказати, хто з них перебував в центрі уваги. Та ось придворна дама, з веління своєї володарки, підходить до Бібі, обсмикує і трохи пригладжує шовкову курточку, щоб можна було показати хлопця високій особі, потім підводить його до принцеси й поважно наказує йому поцілувати руку її королівській величності.

— Як ти komponуєш свою музику, хлопчику? — питає принцеса. — Вона в тебе сама

складається в голові, коли ти сідаєш до рояля?

— Oui, madame[6], — відповідає Бібі, а сам думає: "Ох ти стара, дурна принцесо!.." Тоді відвертається, як невихований малий дикун, і йде назад до матері.

Біля роздягальні тиснява, люди простягають свої номерки, хапають через бар'єр хутра, шалі, калоші. Вчителька музики стоїть серед знайомих і критикує вундеркінда.

— Йому бракує безпосередності! — голосно каже вона й озирається довкола...

Перед високим люстром два лейтенанти помагають одягти вечірню накидку й хутрянні черевички молодій благородній дамі, своїй сестрі. Вона дуже гарна, в неї блакитні очі і ясне обличчя чистої породи. Справжня аристократка. Одягшись, вона підганяє братів.

— Не стовбич перед люстром, Адольфе! — тихо, сердито каже вона одному з них, що ніяк не може розлучитися з віддзеркаленням свого вродливого, простакуватого обличчя.

Нічого собі! Може, все-таки вона ласкаво дозволить лейтенантові Адольфові застібнути перед люстром свою шинелю? Нарешті вони виходять, і на вулиці, де в сніговій імлі тьмяно світяться дугові лампи, лейтенант Адольф, звівши комір і засунувши руки в кишені, починає притупувати на промерзлому снігу, ніби виконує якийсь pigger-dance[7]. Надто холодно надворі!

"Хлопчак хлопчаком! — думає розпатлана дівчина, що, вимахуючи руками, Іде позад них у супроводі понурого юнака. — Хлопчак, створений для того, щоб його любили!"

І голосно, нудно каже!

— Ми всі вундеркінди, всі, хто творить.

"Отакої! — думає старий добродій, який за цілий вік насилу здолав "Три мисливці з Курпфальця" і наріст якого тепер прикритий циліндром. — Що це за проява? Якась піфія, чи що?"

Але понурий юнак розуміє дівчину з півслова і повільно киває головою.

Потім вони замовкають, і розпатлана дівчина дивиться вслід лейтенантам та їхній аристократичній сестрі. Вона зневажає їх, але не зводить з них очей, аж поки вони зникають за рогом.

Примітки

[1] "Урочистий марш" (франц.).

[2] "Мрії" (франц.).

[3] "Сова і горобці" (франц.).

[4] "Роздуми" (франц.).

[5] "Грецьку рапсодію" (франц.).

[6] Так, пані (франц.).

[7] Негритянський танок (англ.).